

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-233-3-16>

Голосніченко Іван

доктор юридичних наук, професор

Голосніченко Дмитро

доктор юридичних наук, доцент

ПРАВОВІ РЕЖИМИ ТА АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА НЕОБХІДНІСТЬ ВРАХУВАННЯ

Анотація. У статті розглядаються питання щодо порівняльного аналізу адміністративно-правових відносин надання адміністративних послуг та пов'язаних з ними правових режимів. Виявляються деякі вади в правовому регулюванні адміністративних послуг і адміністративно-правових режимів. На конкретних прикладах правового регулювання доказується первинність адміністративно-правових режимів по відношенню до адміністративних послуг та їх надання. Адміністративні послуги є складовими встановлених в державі правових режимів, їх надання тісно пов'язані з адміністративно-правовими режимами окремих сфер суспільних відносин і потребують встановлення чіткого правового порядку цих відносин. Недостатнє регулювання адміністративно-правових режимів, вади, якими вони будуть страждати обов'язково вплинуть на

якість надання адміністративних послуг і будуть давати підстави для неповного забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Особливої уваги потребують питання правового регулювання надання адміністративних послуг в умовах надзвичайних правових режимів, які передбачають обмеження прав і свобод людини, законних інтересів юридичних осіб, що ставить під питання можливість надання адміністративних послуг.

Ключові слова: адміністративна послуга, правовий режим, ознаки адміністративно-правових режимів, публічні послуги, дозвіл, реєстрація, ліцензування.

Вступ

Захопившись правовим регулюванням адміністративних послуг, порядком їх надання вчені адміністративного права чомусь не звертають уваги на адміністративно-правові режими в комплексі з якими ці адміністративні послуги одержують правове регулювання. Дана стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню об'єктивної належності адміністративних послуг відповідному виду правових режимів та звертає увагу на розширене їхнє трактування.

Проблемі правового регулювання адміністративних послуг присвячені роботи В.Б. Аверянова, О.М. Бандурки, О.М. Буханевича, І.Б. Коліушка, О.Г. Циганова та інших вчених. Проблема правових режимів присвячені роботи Ю.П. Битяка, С.В. Ківалова, В.К. Колпакова, Т.О. Коломонець та інших авторів, які досліджували адміністративно-правове регулювання суспільних відносин. Але в статті вперше здійснено порівняльний аналіз двох правових інститутів: адміністративних послуг і адміністративно-правових режимів. В цьому «ключі» проблема ще не вивчалась. Потрібно поглиблювати

наукові дослідження щодо цих питань, адже в законодавстві України ще є неточності і прогалини, які заважають чіткому правозастосуванню.

Метою цього дослідження є порівняльний аналіз адміністративно-правових режимів та адміністративних послуг для з'ясування змісту цих двох правових феноменів і пріоритету у правовому регулюванні.

Виклад матеріалу. Нині в адміністративно-правовій літературі досить часто піднімаються питання адміністративних послуг, які надаються суб'єктами публічної адміністрації. Причому при визначенні предмета адміністративно-правового регулювання в першу чергу називають відносини надання адміністративних послуг.

У прийнятому 06 вересня 2012 року Законі України «Про адміністративні послуги» їх визначення дається як «результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону» [1]. Таке визначення адміністративної послуги не можна назвати досконалим, хоч би з тих міркувань, що воно йде не від змісту послуги, а від повноважень суб'єкта надання, і як вказано в цьому законі таким суб'єктом є «орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги» [1].

У той же час, законодавче регулювання надання адміністративних послуг, хоч і має вади, але має важливе теоретичне значення і відіграло досить важливу роль у реформуванні відносин особи приватного права з державою та іншими

суб'єктами публічної влади щодо забезпечення їх прав і публічних інтересів. Законодавче врегулювання надання адміністративних послуг змінило відношення влади до громадян, державні службовці та службовці місцевого самоврядування почали уважніше прислуховуватися до їхніх звернень, потреб, прав і свобод, які влада має забезпечувати. Організовані центри надання адміністративних послуг, звернення за ними вирішуються у короткий термін, громадянам не потрібно вистояти черги для отримання необхідної послуги. Фактично було удосконалено механізм надання адміністративних послуг, визначено процедури їх надання, що сприяло реалізації прав і свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Необхідно наголосити, що інститут адміністративних послуг тісно пов'язаний з правами людини. В Україні, як соціальній, правовій державі, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [2], завданням всіх органів публічної влади. Інститут адміністративних послуг як форма реалізації права людини виступає головною ланкою правового режиму стимулювання діяльності індивіда, є джерелом постійного відтворення його ініціативи, заповзятливості, інструментом розвитку громадянського суспільства. У сучасний період проблеми прав людини виходять на міжнародний, міждержавний рівень, що підтверджує правомірність їх пріоритету над проблемами держави, свідчить про їхній загальнонаціональний характер [3, с. 17].

Не дивлячись на те, що в законодавчому визначенні поняття адміністративної послуги передбачено її надання за заявою особи, більшість із адміністративних послуг мають надаватися безкоштовно. Опитування українських громадян, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька

Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова у 2019 році, показало, що 71% із них вважає, що держава повинна надавати максимум безкоштовних послуг у сфері освіти, медицини, пенсій, навіть якщо для цього доведеться значно збільшити видатки державного бюджету та збільшити податки [4].

Потрібно розмежовувати публічні і адміністративні послуги. Публічні послуги поняття значно ширше від послуг адміністративних, адже всі блага, які отримує особа від держави є послугами публічними і не завжди вони надаються за заявою фізичної чи юридичної особи приватного права. Сюди відносяться і нарахування та виплати пенсій, соціальних платежів, освітні послуги, медична допомога тощо. Адміністративні послуги є складовими послуг публічних і вони тісно пов'язані з діяльністю держави, з тими правовими режимами, які вона встановлює.

Саме об'єктивний розвиток суспільних відносин у сфері забезпечення публічною владою прав та законних інтересів приватних осіб, надання публічних та адміністративних послуг, запровадження електронних сервісів надання таких послуг, вимагали їх подальшого законодавчого регулювання. Прийнятий 15 липня 2021 року Закон України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» врегулював питання надання публічних послуг, електронних публічних послуг, комплексних електронних публічних послуг та автоматичного режиму їх надання [5].

Також, важливе значення мало законодавче визначення та розмежування зазначених категорій. Так, законом визначено, що «публічна послуга – юридично або соціально значуща дія суб'єкта надання публічної (електронної публічної) послуги, у тому числі адміністративна послуга, за заявою (зверненням,

запитом) суб'єкта звернення або без такого звернення, у результаті якої набуваються, переходять, припиняються права та/або здійснюються обов'язки суб'єктом звернення, надаються відповідні матеріальні та/або нематеріальні блага суб'єкту звернення» [5].

У той же час, електронна публічна послуга визначена як «послуга, що надається органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їх управлінні, у тому числі адміністративна послуга (у тому числі в автоматичному режимі), яка надається з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем на підставі заяви (звернення, запиту), поданої в електронній формі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем (у тому числі з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг), або без подання такої заяви (звернення, запиту)» [5]. Із зазначених законодавчих визначень публічних, електронних публічних послуг, можемо зробити висновок про фактичну єдність цих послуг, де адміністративна послуга виступає одним із видів публічних послуг.

Для теорії адміністративного права важливим є вияснення, що є первинним адміністративна послуга, чи правовий режим та питання їх взаємозв'язку.

Вчені-правознавці під правовим режимом розуміють «особливий правовий порядок, встановлений для певних сфер суспільних відносин, чи суспільства в цілому (прикордонний режим, митний режим, режим у містах позбавлення волі, правовий режим земель і майна, режим законності тощо). Загальними ознаками правового режиму є наявність правових обмежень, заборон або пільг» [6, с. 44].

На думку І.О. Соколової, «правовий режим – це заснована на загальних засадах регулювання сукупність взаємопов'язаних

між собою правових засобів, які забезпечують стійке нормативне впорядкування певної сфери суспільних відносин, виражають ступінь жорсткості юридичного регулювання, сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права, припустимий рівень їх активності» [7, с. 15].

А.С. Славко надає визначення «правового режиму» як сукупності правових засобів, за допомогою яких специфічно (відмінно від загального правила) у комплексі врегульовано чітко окреслену в часі/просторі/за колом осіб сферу суспільних відносин [8, с. 14].

Звертаючись до навчальної літератури з адміністративного права, можемо констатувати, що в цій галузі права виділяється декілька адміністративно-правових режимів. Так, наприклад, у підручнику під редакцією С.В. Ківалова розглядаються три таких режими: правовий режим надзвичайного стану, правовий режим воєнного стану та режим державної таємниці [9, с. 197–202]. Окрім вказаних вище правових режимів в підручнику під редакцією Ю.П. Битяка названий ще й режим надзвичайної екологічної ситуації [10, с. 252–254]. Не аналізуючи вказані вище правові режими, підкреслимо лише те, що, на наш погляд, автори підручників звертали увагу лише на спеціальні режими, адже саме так їх можна назвати. Навіть не заглиблюючись в спеціальну літературу ми можемо назвати ще ряд правових режимів, на які вже звертали увагу українські вчені, сюди можна віднести, наприклад, правовий режим оподаткування, правовий режим дозвільної системи тощо [11; 12, с. 46]. Як бачимо з приведеного прикладу, є режими відносин, які регулюються нормами адміністративного права.

На думку авторів, одного із останніх підручників з адміністративного права, адміністративно-правовий режим – це правовий режим із спеціальною метою, зумовлений

імперативним методом правового регулювання, з особливими засобами встановлення і формами виникнення прав та обов'язків, способами юридичного впливу та захисту прав і свобод, який має чітко визначені просторово-часові рамки та спеціальні органи управління [13, с. 280].

Адміністративно-правові джерела навіть називають характерні ознаки для правових режимів, вони наступні: «визначена спеціальними нормами права поведінка фізичних та юридичних осіб; вимушена детальна регламентація діяльності державних органів і громадських організацій; введення додаткових правил або вилучення із загальнообов'язкових правових норм; встановлення особливого контролю за належним дотриманням правопорядку у сфері дії особливого режиму і встановлення деяких обмежувальних заходів» [7, с. 195].

Серед правових режимів виділяють надзвичайні правові режими до яких відносять: правовий режим надзвичайного стану, правовий режим воєнного стану, правовий режим надзвичайної екологічної ситуації.

Так, С.О. Кузніченко під «надзвичайним правовим режимом» розуміє закріплений нормами права режим діяльності органів державної влади, військового командування, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах глобальної небезпеки різної генези (збройна агресія чи загроза нападу, загроза державній незалежності або територіальній цілісності України, при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства, надзвичайні ситуації техногенного чи природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю та здоров'ю громадян, яку не можна усунути без застосування надзвичайних заходів з боку

держави), що введений відповідно до Конституції України, в рамках прийнятої процедури, на конкретно-визначеній території або на всій території України, з метою надання відповідним органам державної влади, військового командування та місцевого самоврядування повноважень, необхідних для локалізації та ліквідації загрози, забезпечення національної безпеки, життя і здоров'я громадян, нормального функціонування економіки, органів державної влади та місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження в здійсненні конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, із зазначенням строку дії цих обмежень [14, с. 271].

На думку інші вчених-адміністративістів, надзвичайні адміністративно-правові режими – це спеціальні правові режими життєдіяльності населення, здійснення господарської діяльності і функціонування органів влади на території, де виникла надзвичайна ситуація. Головним в їх змісті є те, що вони істотно змінюють правовий статус суб'єктів управління цієї території, у деяких випадках – систему органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, встановлюють заходи, які застосовуються для врегулювання ситуації [15, с. 468].

До ознак надзвичайних режимів, під якими розглядає правові режими надзвичайного, воєнного стану та зон надзвичайної екологічної ситуації, А.С. Славко відносить: підстави введення в дію цих режимів; мету їх введення; носіїв правового режиму, а саме – суб'єктів владних повноважень щодо відвернення загроз територіальній цілісності, громадській безпеці, суверенітету і незалежності держави; заборони та зобов'язання, як панівні правові засоби забезпечення правового режиму; обмеження прав і свобод людини і громадянина [8, с. 10].

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [16] визначає, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [16].

Таким чином, в умовах надзвичайних правових режимів можливе обмеження прав і свобод людини, законних інтересів юридичних осіб, що ставить під питання можливість надання адміністративних послуг.

Чому ми поєднуємо адміністративні послуги з правовими режимами. Це робиться задля того, аби висвітлити адміністративно-правові відносини і подивитись, чи адміністративні послуги залежні від правових режимів, чи вони носять самостійний характер і існують незалежно від цих режимів.

Кожна адміністративна послуга представляє собою дозвіл, реєстрацію, встановлення квоти, ліцензування тощо. Чому саме особа не може обійтися без тієї чи іншої адміністративної послуги? Саме тому, що нормативними актами суспільні відносини врегульовані таким чином, коли громадянин, або інша фізична, а інколи і юридична особа, не можуть реалізувати свої права, свободи і законні інтереси без рішення органу

виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, їхньої посадової особи.

Можемо підтвердити викладене вище на прикладі отримання такої адміністративної послуги як дозвіл на імміграцію. За Законом України від 7 червня 2001 року № 2491-III «Про імміграцію» «імміграція – це прибуття в Україну чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання», а «дозвіл на імміграцію – рішення, що надає право іноземцям та особам без громадянства на імміграцію (ст. 1)» [17]. Іноземець або особа без громадянства на відміну від громадян України не можуть безперешкодно в'їздити в Україну і проживати на її території. Для отримання дозволу на імміграцію існує перелік необхідних умов, передбачених нормами адміністративного права. До них відносяться: наявність квоти імміграції; спеціальна процедура провадження за заявами про надання дозволу на імміграцію іноземцям та особам без громадянства; наявність центральних органів виконавчої влади та їх територіальних органів, наділених повноваженнями щодо надання дозволів на імміграцію та здійснення необхідних для цього процедур [18]. Отже, регулювання адміністративно-правового режиму імміграції включає в себе і надання адміністративної послуги – дозволу на імміграцію.

Згідно із ч. 4 ст. 148 Господарського кодексу України «правовий режим використання окремих видів природних ресурсів (землі, вод, лісів, надр, атмосферного повітря, тваринного світу) встановлюється законами» [19]. Це означає, що окремими законами встановлюється правовий режим використання названих вище об'єктів і в межах відповідних режимів громадянам та іншим особам можуть надаватися адміністративні послуги. Так, наприклад, підприємства, установи та

організації отримують таку адміністративну послугу, як дозвіл на розробку проекту приватизації земель від відповідного органу місцевого самоврядування або органу виконавчої влади, які в місячний термін розглядають клопотання і надають такий дозвіл (ч. 4 ст. 118) [20]. Отже, режим використання земель включає в себе норму права, яка передбачає надання адміністративної послуги у вигляді дозволу на розробку проекту приватизації землі.

Правовий режим водокористування встановлюється Водним кодексом України у преамбулі якого записано, що цей нормативно-правовий акт «сприятиме формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення та вичерпання» [21]. Регулювання даного правового режиму включає в себе також надання адміністративних послуг особам приватного права. Так, ст. 49 Водного кодексу України передбачає, що «спеціальне водокористування є платним та здійснюється на підставі дозволу на спеціальне водокористування. Дозвіл на спеціальне водокористування видається територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства. Видача (відмова у видачі, переоформлення, видача дубліката, анулювання) дозволу на спеціальне водокористування здійснюється відповідно до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» в установленому Кабінетом Міністрів України порядку. Видача (переоформлення, видача дубліката, анулювання) дозволу на спеціальне водокористування здійснюється безоплатно» [21]. Отже, правовий режим водокористування, який регулюється Водним кодексом України та іншими

правовими актами, включає в себе і надання адміністративної послуги – дозволу на спеціальне водокористування.

Правовий режим використання лісів регулюється Лісовим кодексом України та іншими нормативно-правовими актами, які спрямовані на лісоохорону [22]. В постійне лісокористування ліси надаються спеціалізованим державним лісогосподарським підприємствам, іншим державним підприємствам, установам та організаціям, у яких створено спеціалізовані лісогосподарські підрозділи. Як слідує з ч. 3 ст. 17 Лісового кодексу України «короткострокове тимчасове користування лісами для заготівлі другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та інших потреб, передбачених Лісовим кодексом України, здійснюється без вилучення земельних ділянок у власника лісів, постійного лісокористувача на підставі спеціального дозволу, що видається власником лісів, постійним лісокористувачем підприємствам, установам, організаціям, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, іноземним юридичним особам» [22]. Державне агентство лісових ресурсів України надає також дозволи на використання мисливських тварин, що перебувають у державній власності, за винятком тих, що знаходяться на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду (п.п. 18 п. 3) [23]. Можемо констатувати, що одержання таких дозволів є адміністративними послугами, які надаються власником лісів або постійним лісокористувачем.

Якщо аналізувати адміністративно-правові режими надр, атмосферного повітря, тваринного світу тощо також ми знайдемо у їх правовідносинах дозволи, ліцензії та інші види надання адміністративних послуг. Це говорить про те, що без відповідних правових режимів адміністративні послуги неможливі і вони є вторинними по відношенню до адміністративно-правових режимів.

Висновки

Звісно, що адміністративні послуги, процедури їх надання для фізичних осіб приватного права, серед яких переважна більшість громадяни України, є не тільки досить важливими, але й такими, що дозволяють реалізовувати права і свободи членів нашого суспільства, їх одержання має бути якомога простішим і доступнішим. Ефективна реалізація адміністративних послуг, децентралізація і простота їх надання слугують задоволенню потреб наших громадян і інших осіб приватного права, роблять їх життя яскравішим, а людей щасливішими.

Але необхідно пам'ятати, що адміністративні послуги, їх надання тісно пов'язані з адміністративно-правовими режимами окремих сфер суспільних відносин і потребують встановлення чіткого правового порядку цих відносин. Недостатнє регулювання адміністративно-правових режимів, вади, якими вони будуть страждати обов'язково вплинуть на якості надання адміністративних послуг і будуть давати підстави для неповного забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Особливої уваги потребують питання правового регулювання надання адміністративних послуг в умовах надзвичайних правових режимів, які передбачають обмеження прав і свобод людини, законних інтересів юридичних осіб, що ставить під питання можливість надання адміністративних послуг.

Література:

1. Про адміністративні послуги : Закон України від 06 вересня 2012 року № 5203-VI. Відомості Верховної Ради України, 2013. № 32. Ст. 409.
2. Конституція України від 28.06.1991 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Адміністративні послуги у сфері внутрішніх справ : монографія. І.П. Голосніченко, О.Г. Циганов, О.О. Попова, М.О. Журба, І.В. Бойко; за ред. д.ю.н., проф. Заслуженого юриста України І.П. Голосніченка,

к.т.н., доц. О.Г. Циганова. К. : НТУУ «КПІ», ДНДІ МВСУ, 2015. 590 с.
URL: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/11974>

4. Джерело: УНН. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1849159-ponad-70-ukrayintsiv-uvvazhayut-scho-derzhava-povinna-nadavati-maksimum-bezkoshtovnikh-poslug>

5. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України 15 липня 2021 року № 1689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#n2>

6. Шемшученко Ю.С. Правовий режим. Юридична енциклопедія: в 6 т. голова редкол. Ю.С. Шемшученко. Київ, 2003. Т. 5. П. С. 733 с.

7. Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук: спец: «12.00.01» теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Харків, 2011. 23 с.

8. Славко А.С. Типологія адміністративно-правових режимів : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук: спец: «12.00.07» адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 2020. 19 с.

9. Адміністративне право України : підручник / під ред. С.В. Ківалова. Одеса : Юрид. літ., 2003. 894 с.

10. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Ю.П. Битяка. Харків : Право, 2000. 527 с.

11. Гега П.П. Правовий режим оподаткування в Україні. К. : Юрінком, 1997. 144 с.

12. Адміністративно-правове регулювання здійснення органами внутрішніх справ дозвільної системи. Х. : УВС, 2000. 157 с.

13. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галуцько, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

14. Кузніченко С.О., Голуб В.О. Военний стан: закордонний досвід та українська модель : монографія. Одеса, 2019. 244 с.

15. Остапенко О.І., Ковалів М.В., Єсімов С.С., Гулак А.С., Отчак Н.Я., Остапенко Л.О. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2019. 504 с.

16. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

17. Про імміграцію : Закон України від 7 червня 2001 року № 2491-III. Відомості Верховної Ради України, 2001. № 41. Ст. 197.

18. Про затвердження Порядку формування квоти імміграції, Порядку провадження за заявами про надання дозволу на імміграцію і поданнями про його скасування та виконання прийнятих рішень : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2002 р. № 1983. Офіційний вісник України. 2002. № 52. ст. 2400.

19. Господарський кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2003. № 18, № 19–21, № 21–22. Ст. 144.

20. Земельний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2002. № 3–4. Ст. 27.

21. Водний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 1994. № 24. Ст. 189.

22. Лісовий кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 1994. № 17. Ст. 99.

23. Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 08. 10. 1014 р. № 521. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2014-п>